

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ АБО ГЛОБАЛЬНИЙ ПЕРЕРОЗПОДІЛ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ?

СОНЬКО С.П.

кандидат географічних наук, доцент,
Криворізький економічний інститут КНЕУ

Постановка проблеми. Намагаючись зсунути наймогутнішу брилу у теоретичному фундаменті економічної географії автору найменше хочеться виглядати “хлопчиськом для побиття”, який посягнув на методологічні підвалини, закладені в мур економічної географії ще М.М.Баранським [2]. Проблема в такій постановці виникла не випадково, а стала логічним продовженням авторських напрацювань стосовно розробки нової парадигми суспільної географії [20]. Головними напрямками досліджень, покликаних забезпечити теоретичне підґрунтя нової просторово-екологічної парадигми, стали: вивчення необхідності і можливості сталого розвитку, дослідження головних трендів процесу ноосферогенезу та розробка ноосферних критеріїв типології країн світу, сучасна модифікація теорії центральних місць В.Кристалера. Найскоріше, сьогодні існує потреба по-новому (в річищі адаптивної в не антропоцентристської парадигми) глянути на закономірності територіального поділу праці і переконатись в їх справедливості в нових умовах глобалізованого, екологічно нестабільного світу.

Наукова новизна. Постійне загострення глобальної екологічної проблеми примушує багатьох учених вже сьогодні тлумачити процеси сучасного “постіндустріального”, “глобалізованого”, “інформатизованого” світу як *антропоцентричні* по відношенню до природи [7,9,15]. Існує також *природоцентричний*, або більш відомий *алармістський* підхід до усвідомлення взаємодії природи і суспільства. Автор в своїх дослідженнях намагається розробити новий *адаптивний підхід* по відношенню до природи. При такому підході класичні, усталені (і начебто застарілі) уявлення про *економічне районування, енерго-виробничі цикли, теорію центральних місць* [20,22] і, сподіваємось, *географічний поділ праці*, починають вигравати своїми новими гранями. Продовжуючи цикл статей, в яких робиться нова інтерпретація (згідно нової парадигми, висунутої в [20]) класичних категорій економічної географії, автор *вперше розглядає* географічний поділ праці з позицій не лише збільшення ефективності суспільного виробництва, а, передусім, необхідності зростаючого споживання природних ресурсів, зокрема завдяки їхньому перерозподілу в результаті “географічного поділу праці”, що, власне, й загострює так звану “глобальну екологічну проблему”.

Зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У географічній науки, принаймні у економічної географії, є певні переваги порівняно з іншими, зокрема у коректності постановки і подальшого

вирішення глобальної екологічної проблеми. Саме на ній, виходячи з її предмету, зникаються складні, непідвладні будь-якій структуризації відносини Природи-Населення-Господарства [23]. Саме ця проблема здатна посилити світоглядний статус всієї географії. Наразі, коректна постановка і реальні шляхи розв'язання глобальної екологічної проблеми – унікальний шанс для географії укріпити свої фундаментальні теоретико-методологічні позиції в системі наук. Крім намагання вирішити цю надважливу задачу, зміст, тематична спрямованість і мета дослідження тісно пов'язані з “Порядком Денним на XXI століття” (Ріо-де-Жанейро, 1992), “Підсумковою декларацією Всесвітнього форуму в Йоханесбурзі” (2002 р.), з Законом України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 - 2015 роки”, зокрема, Розділ III., пункт 11, в якому оговорюється проведення фундаментальних наукових досліджень.

Отже, головний зміст авторського доробку спрямований на посилення фундаментальних позицій географічної науки, що власне **складає головну задачу дослідження**. При цьому найімовірнішим полем вирішення цієї задачі може бути дослідження методологічних аспектів коректної постановки і подальшого вирішення глобальної екологічної проблеми, що автор робить протягом тривалого часу у ряді публікацій [18,19,20,21] і, зокрема, перегляд з нових методологічних позицій категорії *географічного поділу праці*. Яскрава міждисциплінарність екологічної проблеми спонукала автора до аналізу результатів досліджень не лише географів [1,14,23,25], а й природознавців [6,11], екологів [5,9,10,16], істориків [13], філософів [3,8,12,24]. Об'єктивні тенденції розвитку природи і суспільства обумовлюють перегляд пануючої зараз природокористувальної парадигми з наступним переходом до парадигми адаптації та співтворчості [8,20]. Ці тенденції неодмінно повинні мати прояв у розробці сучасної модифікації головних теоретичних положень (а інколи і окремих теорій) суспільної географії [20].

Довівши в ранішніх публікаціях безкомпромісний антропоцентризм по відношенню до природних систем, автор робить висновок, що саме антропоцентризм і складає головну проблему не лише географії, а й сучасного природознавства. Саме ця проблема обумовлює його сучасну глибоку методологічну кризу. Саме антропоцентризм, який цвіте буйним цвітом на теренах географії, економіки, навіть екології, спонукав до визначення **як не вирішеної раніше частини цієї загальної наукової проблеми** - розробку нової, сучасної інтерпретації категорії “*географічний поділ праці*”. Відтак, **методологічне та загальнотеоретичне значення** авторського доробку полягає у продовженні розробки сучасних модифікацій теорії економічної (суспільної) географії.

Заглиблення у теоретичний зміст категорії географічного поділу праці з метою її ревізії, а тим більше спростування не складає головну задачу автора. Ця категорія є настільки очевидною, що не вимагає додаткових доказів чи спростувань. Проте, знаковим є те, що “під” її теоретичного обґрунтування припадає на початок другого виробничо-технологічного укладу (20-30 роки

XX століття), коли завдяки диверсифікації виробництва і загостренню боротьби за джерела сировини заклалась система міжкраїнних та міжрегіональних економічних зв'язків. Але, варто зауважити, що як сама ця система, так і її теоретичне підґрунтя базувались на природокористувальній парадигмі, яка в сучасному екологічно нестабільному світі вимагає докорінного перегляду. Більше того, автор, базуючись на результатах попередніх досліджень [20,22] стверджує, що уявлення про економічну ефективність, підвищену завдяки географічному поділу праці є однобоким, антропоцентричним і вимагає адаптації до сучасних тенденцій.

Визначивши в [20] ноосферну ефективність як таку, що повинна бути результатом прагнення до збереження властивостей самовідтворення у природних екосистем, слід наголосити, що в сучасних умовах географічний поділ праці повинен забезпечувати не лише економічну, а й екологічну ефективність. До цього висновку спонукають окремі географічні роботи [17], спрямовані на дослідження екологічності логістичних систем. А, як відомо, саме транспорт, як головна діюча особа у логістиці і забезпечує географічний поділ праці.

Ґрунтуючись на авторській концепції прикордонних конфліктів, детально викладеній в [21] сучасна глобалізація як би передбачає поділ країн світу за екологічними функціями. Напередвизначеність і передумовленість тенденцій розвитку сучасної глобалізації простежується в структуризації географічного простору, який саме завдяки розвитку географічного поділу праці протягом XX століття був остаточно перепланований за функціями [19]. Вірніше, сформувалась більш глибока і диференційована “екологічна” спеціалізація окремих країн і регіонів світу. В царину виконання таких функцій була покладена здатність окремих ділянок території планети продукувати або природну речовину у вигляді біомаси (такі собі сучасні “бананові республіки” Південної Америки та Африки), або мінеральну сировину (Бразилія, Україна, Габон, Мавританія), або мінеральне паливо (Індія, ПАР, країни ОПЕК), або велику кількість предметів споживання (Китай, Турція), або продукцію високотехнологічних галузей (нові індустріальні країни), або інформацію в сенсі нових технологій, нового образу життя, нової моди, нового дизайну авто чи комп'ютера (високорозвинуті країни із “світовими містами”). Головним загальнопланетарним екологічним наслідком такої “спеціалізації” є механізм від'ємного природокористування, який сформувався саме завдяки географічному поділу праці. Ще одним наслідком є “закріплення” антропоцентричного напрямку природокористування в традиційних типологіях країн світу, в яких відсутній найголовніший (ноосферний, згідно з М.В.Багровим [1]) критерій – *глибина впливу окремих країн (шляхом формування певних інформаційних потоків) на екосистеми інших територій*.

Згідно з еколого-просторовою парадигмою суспільної географії, запропонованою автором в [20], подальший розвиток і поглиблення географічного поділу праці, а тим більше його ефективність, вже сьогодні

повинні ґрунтуватись на аналізі міжкраїнних речовинно-енергетичних потоків з позицій від'ємності природокористування. За розрахунками Г.Н. Голубева [4], Нідерланди імпортують з тропіків коренеплоди для худоби, а також їжу і деревину. Фактично використовується закордонна територія в 5,5 разів перевищує площу Нідерландів. І навіть якщо врахувати голландську територію, використовувану для виробництва експортних товарів біологічного походження, то і в цьому випадку виявляється, що ця країна використовує за кордоном територію, вдвічі більшу, ніж її власна.

Виходячи з принципів екосистемної динаміки одним з **екологічних критеріїв, покладених в царицу категорії географічного поділу праці** може бути кількість імпортованої з інших територій біомаси у вигляді як “живих” (з хімічно незв'язаним вуглецем), так і концентрованих продуктів харчування. За допомогою спеціальних розрахунків вагова маса біопродукції може бути переведена у вуглець [6,9,10]. До цієї суми ще слід додати вуглецеві накопичення “колишніх біосфер” і тих, що імпортовані в розвинуті країни у вигляді мінерального палива. Якщо додати до розрахованої суми ту біопродукцію, яка виробляється і споживається на власній державній території, вийде чималеньке число. Логічно постає запитання, наскільки воно чималеньке? Для відповіді на нього необхідний подальший пошук середніх показників забезпечення однієї особини *Homo Sapiens* біомасою, а також землею, лісом, водою та іншими компонентами географічної оболонки. Іншими ж словами, *показники еталонного споживання біомаси однією особою Homo Sapiens повинні бути прирівняні до головних констант біосфери.*

Таким чином, в якості одного з головних критеріїв ноосферного розвитку, а, відтак, і нового тлумачення географічного поділу праці пропонується вважати *показники абсолютного і відносного споживання біомаси у вуглецевому еквіваленті, розраховані як на одну особину Homo Sapiens, так і на загальну площу території (територія своєї країни плюс територія інших країн, з яких надходить біомаса) і співвіднесені з відповідними еталонними значеннями*[20]. Саме ці показники, представлені у вигляді підсумкових витрат (екологічних стягнень) на ліквідацію наслідків негативного впливу на природні екосистеми вже “третіх” країн повинні бути відбиті у відомій формулі М.Баранського(1), яка характеризує ефективність географічного поділу праці і в модифікованому варіанті виглядатиме як (2).

$$C_p > C_v + T \quad (1)$$

$$C_p \geq C_v + T + E \quad (2)$$

де: C_p – ціна продукції в місці реалізації; C_v – ціна продукції в місці виробництва; T – транспортні витрати; E – вартість “екологічних” витрат на відтворення природних екосистем як в своїй, так і в третіх країнах. При

цьому у формулі (2) S_r не обов'язково повинна бути більшою. В деяких випадках S_r може дорівнювати сумі всіх складових в правій частині нерівності. Більше того, в розвинених країнах, які живуть за рахунок "третіх" країн головний знак в цій формулі в багатьох випадках повинен звучати як "менше або дорівнює". Таке його звучання відбиває той екологічний борг, завдяки якому на сьогодні досягнуто "високого рівня розвитку"[7] за рахунок узвичаєного географічного поділу праці. Іншою мовою, *за досягнутий завдяки втраті екологічного ресурсу "третіх країн" високий рівень життя в розвинутих країнах їм треба платити.*

Крім екологічного аспекту категорії географічного поділу праці не дослідженим сьогодні є його традиційний прояв. Так, згідно з сучасними світовими тенденціями інформатизації виробництва, яка призводить до подальшого "утискання" географічного простору [20], промені окремих напрямків міжкраїнного обміну стають коротшими. Зокрема, це пов'язане з одного боку зі збільшенням придбання ліцензій і патентів "новими індустриальними" та колишніми слаборозвинутими країнами (Китай, Туреччина, Індія та ін.), з іншого боку з лавиноподібним зростанням контрабандного виробництва товарів широкого вжитку (зокрема і в Україні) під маркою відомих торговельних брендів. З іншого боку інформатизація сучасного виробництва і споживання, передусім завдяки розвитку Інтернет як би "відриває" географічний поділ праці від денної поверхні планети і переводить міжкраїнні обмінні зв'язки у "високопроникливий віртуальний космополітичний гіперпростір" (С.Рогачев). Тим самим відбувається нескінченне подовження променів окремих напрямків міжкраїнного географічного поділу праці.

Така "віртуалізація" завдяки утворенню "пасток" для простору часу та інформації [20], ще більше спонукає до загострення глобальної екологічної проблеми, через призму якої повинні розглядатись будь які теоретичні категорії сучасної суспільної географії. Відтак, *сучасний географічний поділ праці з екологічної точки зору являє собою глобальний перерозподіл природних ресурсів з яскравою загальнопланетарною тенденцією до зменшення "екологічного ресурсу"*[9]. При цьому уявлення про перерозподіл повинне включати наявність якоїсь просторової константи або ідеалізації, тобто знаходження такого ідеального стану географічного простору, коли матеріально-речовинні компоненти географічної оболонки, які сьогодні мають вигляд «ресурсів» були в первісному, недоторканному стані. Згідно з авторською концепцією такий стан історично відповідає неоліту [20,13].

Головні висновки і перспективи:

- Абсолютно всі планетарні природні ресурси починаючи з неоліту і по сьогодні [13] включені людиною у міжрегіональний обмін, який найкраще забезпечується географічним поділом праці.
- Розуміння *економічної ефективності*, підвищенню якої повинен сприяти географічний поділ праці, містить уявлення про досягнення якогось ресурсовід'ємного результату у вигляді готової продукції чи послуг з мінімальними витратами чинників виробництва (які самі по собі є

ресурсовід'ємними). Натомість поняття *екологічної ефективності* містить уявлення про позитивне відтворення середовища помешкання будь-якого виду в процесі його життєдіяльності.

- Традиційне уявлення про географічний поділ праці, націлений на досягнення економічної ефективності, передбачає продовження антропоцентричного природокористування і сприяє, таким чином, втраті “екологічного ресурсу” (за К.Лосєвим).
- Ефективність географічного поділу праці повинна відбивати не лише пряму економічну вигоду у вигляді прибутку від обміну продукцією між територіями, а й включати разом з транспортними витрати на відтворення природних екосистем.
- Винайдення еколого-просторових критеріїв типології країн світу, здійснене автором в попередніх публікаціях [20] передбачає введення на міжнародному рівні екологічних стягнень за відхилення від планетарних біосферних констант. Саме ці стягнення повинні бути відбиті у розрахунках ефективності географічного поділу праці.
- Результатом впровадження нових підходів до оцінки географічного поділу праці може стати тимчасове пониження звичайної економічної ефективності у розвинутих країнах, які вже тривалий час підвищують ефективність своїх економік за рахунок “екологічного ресурсу” інших країн.

Література

1. **Багров В.П.** Региональная геополитика устойчивого развития.- К.:Либідь,2002.- 254 с.,
2. **Баранский Н.Н.** Методика преподавания экономической географии.М.:Учпедгиз, 1956.
3. **Гиренко Ф.И.** Экология, цивилизация, ноосфера./Отв.ред.ак. АН СССР Н.Н.Моисеев.- М.:Наука,1987.- 98 с.,
4. **Голубев Г.Н.** Геоэкология и глобальные изменения. //Вестник Моск.ун-та.Сер.5.География.№4.1988.
5. **Голубець М.А.** Екосистемологія.- Львів:Поллі,2000.- 256 с.,
6. **Горшков В.Г.** Физические и биологические основы устойчивости жизни./Отв.ред.К.С.Лосев.-М.:ВИНИТИ,1995.-470 с.
7. **Клюев Н.Н.** Новое в географической глобалистике (по мотивам доклада Ю.Г. Липеца)/ Глобальные проблемы: географическая панорама 2002 г. Материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара Клуба ученых «Глобальный мир». — «Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК"». Институт микроэкономики, 2002. — с.14-26.
8. **Лесков Л.В.** В поисках решателя проблем.//Геоинформатика,№2.-М.,2002.- С.33-38.,
9. **Лосев К.С.** Бюджет антропогенного углерода и роль экосистем в его эмиссии и стоке в глобальном и континентальном масштабах. // Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию.- Киев-Капитановка, июнь,2003.-с.36-41.
10. **Лосев К.С.** Экологические проблемы и перспективы устойчивого развития России XXI в.-М.,2001.,
11. **Моисеев Н.Н.** Современный антропогенез: цивилизационные разломы. Эколого-политологический анализ.// Вопросы философии.— 1995.— №1.— С.3—30.//Официальный сайт института философии РАН.-<http://www.philosophy.ru//Antropology and Cultural Studies.htm>.

12. **Олейников Ю.В., Оносов А.А.** Ноосферный проект социоприродной эволюции. //Официальный сайт института философии РАН.-<http://www.philosophy.ru//Antropology and Cultural Studies.htm>.
13. **Павленко Ю.** Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. К.:Либідь,1996.-358 с.
14. **Пащенко В.М.** Методологічні, теоретичні й метатеоретичні новації в природничо-географічних науках. // Укр. геогр. журн. - 2001, № 3, с.39.
15. **Пределы роста:** Доклад по проекту Римского клуба «Сложное положение человечества»: Пер.с англ.// Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рандерс Й., Беренс В.В.- М.: Изд-во Моск. ун-та,1991.-321 с.
16. **Сельскохозяйственные экосистемы.** /Под ред. Ю.Одума.-М.:Агропромиздат,1987.-223 с.
17. **Смирнов І.Г.** Зелена логістика: еколого-географічний вимір. //Укр.геогр.журн. - 2002, № 2.-с.50-55.
18. **Сонько С.П.** Географічні знання в економічному вузі.// Український географічний журнал. №3, 1996.- С.23-29.
19. **Сонько С.П.** Географічна інтерпретація доповідей Римському клубу.// Український географічний журнал. №1, 2003.- с.55-62.
20. **Сонько С.П.** Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми. К.:Ніка Центр.- 287 с.
21. **Сонько С.П.** Регіоналізація, прикордонні конфлікти та майбутні шляхи розвитку природи і суспільства // Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию.- Киев-Капитановка, июнь,2003.-С.179-182.
22. **Сонько С.П.** Смена концепции размещения производительных сил или критический взгляд на теорию экономического районирования.//Труды кафедры размещения производительных сил и технологий производства. Экология.Экономика.Технология. Кривой Рог, КЭИ КНЭУ,1997.- С.10-29.
23. **Топчиев А.Г.** Геоэкология: Географические основы природопользования.- Одеса: Astroprint, 1996.- 392 с.
24. **Хруцкий К.С.** Введение в космическую (универсальную) антропологию. Официальный сайт института философии РАН.-<http://www.philosophy.ru//Antropology and Cultural Studies.htm>.
25. **Швебс Г.И.** Введение в эниогеографию. Книга 2.Эниоземлеведение.- Одесса: Изд-во Одесского ун-та,2000.- 229 с.